

5. Fonologická kombinatorika (Kopecký Kamil, Mgr. Ph.D.)

Obsah kapitoly

Text kapitoly

Cíle kapitoly

1. Seznámit studující s mezníky vývoje fonologické kombinatoriky.
2. Popsat kombinatorický zápis hlásek v češtině.
3. Vyložit kombinatorická pravidla platná pro vokály a konsonanty.

Průvodce studiem

Otevíráme kapitolu zaměřenou na fonologickou kombinatoriku. Společně se seznámíme s historií kombinatoriky a se zjištěnými výsledky, které fungují např. v češtině.

Základní terminologie

Fonologická kombinatorika, Zipfovy zákony, kombinatorická pravidla pro vokály a konsonanty, principy jazykové ekonomie.

5.1 Co je fonologická kombinatorika (fonotaktika) ↑

Fonologická kombinatorika je disciplína fonologie zaměřená na pravidla spojování fonémů a také na různá omezení, ke kterým v češtině dochází. **Fonologická kombinatorika tedy sleduje stavbu slov ve vztahu k obsazenosti jednotlivých pozic ve slově fonémy (grafémy, alofony).** Fonologická kombinatorika čerpá ze statistiky, z teorie pravděpodobnosti apod.

Za předchůdce kombinatoriky lze považovat ruského matematika **A. A. Markova**, který zkoumal statistickými metodami frekvenci výskytu ruských vokálů a konsonantů - tj. zjišťoval, s jakou pravděpodobností se tyto jednotky vyskytují v jazyce. Došel k závěru, že v každé části výpovědi lze s jistou pravděpodobností předvídat, které z nich budou následovat v další výpovědi. Tímto položil základy k teorii pravděpodobnosti, která se v matematice dále rozvíjela.

V současnosti se s aplikací teorie pravděpodobnosti setkáme například u tzv. *prediktivního psaní* textu v rámci SMS zpráv (s pomocí slovníku T9 či Lingo). V rámci prediktivního psaní textu mobilní telefon nabízí uživateli varianty slov, které lze získat kombinací konkrétních tlačítek.

Frekvencí hlásek se také zabýval americký lingvista Geoge Kingley Zipf, který se zaměřil na relativní četnost hlásek uvnitř jazyka. Zipf dospěl postupně k závěru, že:

1. Hlávky mají relativně stejnou četnost v různých textech téhož jazyka.
2. Ve všech jazycích se vyskytují neznělé konsonanty přibližně 2x častěji než znělé.
3. Čím se hlávka hůře (komplikovaněji) vyslovuje, tím menší je její četnost.

Ve svém díle *Lidské chování a princip minimálního úsilí* (1949) dále Zipf formuluje tři základní principy, které jsou známé jako **Zipfovy zákony**. Jak již název Zipfova díla napovídá, hlavní zásadou lidské komunikace je tendence mluvího k co nejmenší námaze.

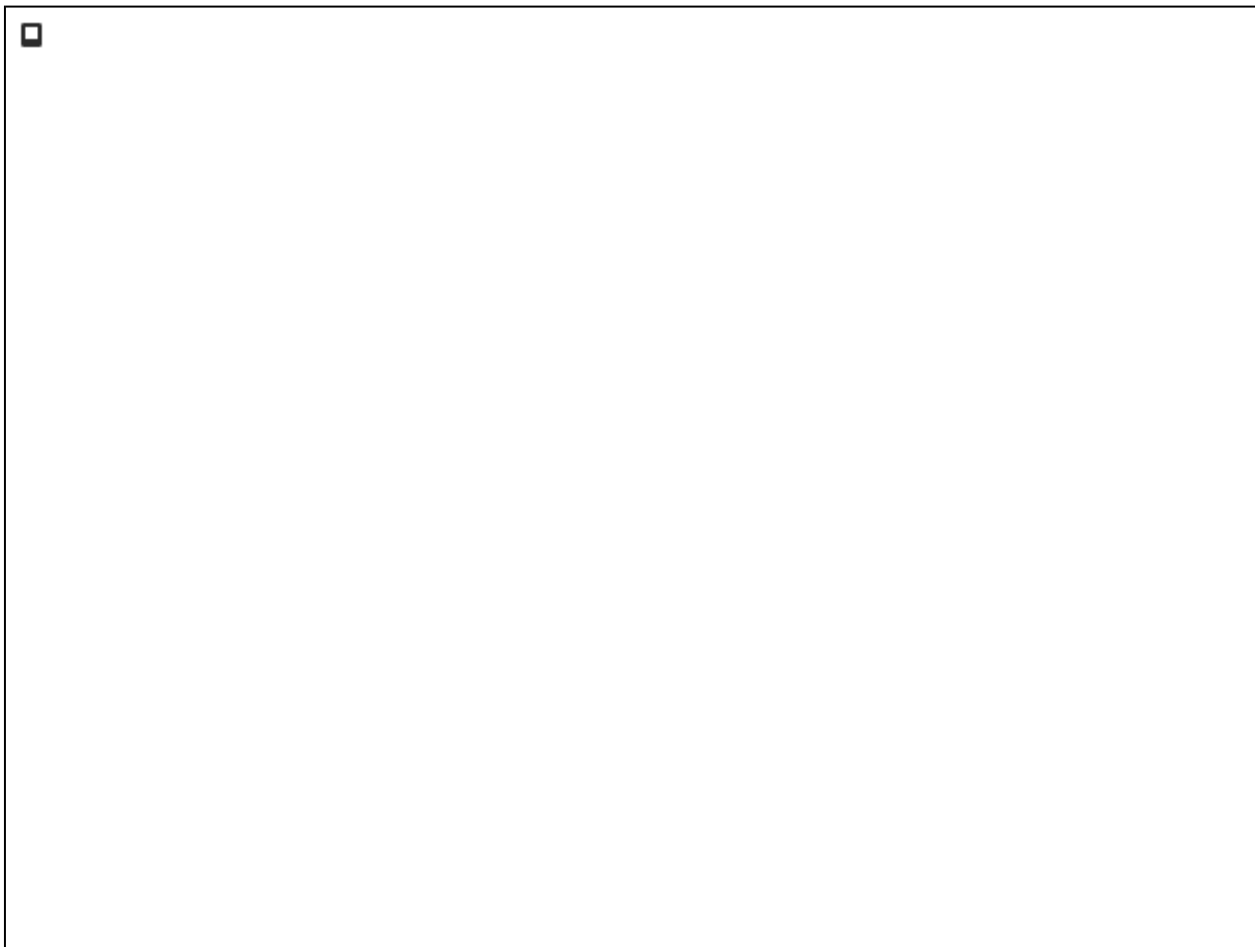
Podle Zipfa existuje například **zákon zkracování** (abreviace), který zvyšuje účinnost verbální komunikace. Redukce délky slov je v rámci komunikace natolik efektivní, že kompenzuje komunikační konfuze (zmatek, chaos, tj. poškození obsahu výpovědi). Tedy zkracování slov nevede v rámci komunikačního rámce ke změně obsahu či významu výpovědi. Aby byla nějaká zkratka přisvojena určitou částí populace, musí být v systému hodně frekventovaná a uživatelé musí se zkratkou souhlasit a respektovat ji jako výstižnou formu. Jestliže zkracování není ustáleno a je použito v komunikaci, dochází ke zkreslení obsahu sdělení.

Druhý zákon se týká poměru mezi frekvencí slova a počtem různých slov, které tuto frekvenci mají (podrobnosti např. v Černý, J. Dějiny lingvistiky). **Třetí zákon** tvrdí, že slova s vysokou frekvencí mají zpravidla větší počet významů. V češtině tento zákon může platit např. pro slova synsémantická (předložky), ne však pro slova autosémantická (např. substantiva). Zipf se ovšem při formulování tohoto zákona zabýval především slovy formálními = neplnovýznamovými.

Výše zmíněná fakta mají souvislost s **principem jazykové ekonomie**, která se projevuje v jazykovém vývoji tak, že nová a původně málo frekventovaná slova bývají často dlouhá (např. automobil), avšak se vzrůstající frekvencí se jejich forma zkracuje (auto, vůz).

5.2 Kombinatorický zápis ↑

Pro kombinatorický zápis slov se využívá zjednodušeného zápisu slova, který sleduje nikoli konkrétní hlásky či grafémy, ale vokalickou či konsonantickou jednotku. Proto pro označení slova využíváme písmen C (konsonant) a V (vokál).

5.3 Kombinatorická pravidla češtiny ↑

V češtině se uplatňují základní pravidla pro kombinace souhlásek a samohlásek.

1. Vokalický začátek českého slova může obsahovat maximálně dvě samohlásky (jde o vokalický prefix a začátek kořene)
Příklad: *uondat, uorat...*
Upozornění: ve slově *auto, automat...* jde o diftong, nikoli 2 vokály.
2. Konsonantický začátek českého slova může obsahovat maximálně 4 souhlásky (nezapočítávají se sonory).
Příklad: *pstruh, pštros, vzhled, stračena, hradit...*
3. Konsonantický konec českého slova (včetně přejatých útvarů) obsahuje maximálně tři souhlásky (nazapočítávají se sonory).
Příklad: *zábst, Horst*

Otázky k zamyšlení

Nalezněte v češtině slova s vysokým množstvím konsonantů uspořádaných za sebou. Příklad: *scrvrnkls*.

Seznam použité literatury:

HUBÁČEK, J. *Čeština pro učitele* 4. vydání Olomouc: Vademecum bohemiae, 2002

PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny* 1. Vydání Praha: Karolinum, 1994

KOPECKÝ, K. *Web based training - prezentace přednášek Fonetika a fonologie*. Online: <http://cestina.upol.cz/kopecky>.

KRČMOVÁ, M. *Fonetika*. FF MU: Brno, 2007. Online: <http://is.muni.cz/elportal/estud/ff/js07/fonetika/materialy/ch08s02.html>

ŠÍŠKA, Z. *Fonetika a fonologie*. Olomouc: VUP, 2005.

